

glagolsko pismo i da je knez Nikola Frankopan namjestio u Črncemlju učitelja Bartola Mavrina za glagolsko, ćirilsko i latinsko pismo.

II. O životu i naobrazbi naših popova glagolaša.

Budući da su popovi glagolaši bili malo ne jedini hrvatski glagolski književnici, držim stoga, da je vrijedno, da se iz bližega upoznamo sa načinom njihova života i sa njihovom naobrazbom. Mi možemo prilično sigurno pratiti način života i naobrazbu naših popova glagolaša ča tamo od 15. vijeka. Kako su oni živjeli i kako su se naobrazivali prije toga vremena, možemo tek nagađati. Ali nepobitna je činjenica, da su već od 12. vijeka bili napredniji oni popovi glagolaši, koji su stupali u redove, od svoje braće svjetovnih svećenika. Razlog tomu imademo tražiti, što je u redovima jedan drugoga poticao na duševni rad, dočim su bili svjetovni svećenici prepušteni u svojoj naobrazbi više sami sebi, a osim toga imali su i većih porodičnih i gospodarskih briga, jer su bili popovi glagolaši svjetovni redovno oženjeni, dočim su u redove primali samo neoženjene. Osim toga su redovi osnivali u svojim samostanima škole, u većim samostanima dapače takove, da su se mladići mogli sistematski izobraziti za svećeničko zvanje. Od redova, koji su zavoljeli slavensko bogoslužje i hrvatsko glagolsko pismo, ističem na prvom mjestu Benediktinski red, koji je imao već rano svojih samostana po hrvatskom narodu. Najgorljiviji pristaše slavenskoga bogoslužja bili su Benediktinci na otoku Krku. Početkom 12. vijeka (god. 1120.), kada je bila smještena napisna ploča na njihovoj crkvi u sv. Luciji kraj Baške, nalazimo na otoku Krku dva Benediktinska samostana, jedan u sv. Luciji, a drugi u Otočcu kraj Vrbnika, koji su bili u to vrijeme pod zajedničkom upravom. U 13. vijeku (god. 1252.) spominje se još i treći Benediktinski samostan u Omišlju. Da su Benediktinci na otoku Krku bili gorljivi pristalice slavenskoga bogoslužja i hrvatske glagolske knjige, najjasnijim nam je dokazom to, što su si na svoju crkvu smjestili već god. 1120. hrvatski glagolski građevni napis, koji je podjedno najstariji originalni spomenik hrvatskoga pisma, što ga do danas poznamo. Među Benediktincima držim, da imademo tražiti i začetak hrv. umjetne knjige. Nema sumnje, da su se neka bar

njihova djela, koja danas ne nose nikakova potpisa, sačuvala u kasnijim glagolskim prijepisima. Za Benediktincima povedoše se u ljubavi za slavensko bogoslužje i hrvatsku glagolsku knjigu najviše Franjevci trećega reda, osobito oni u Istri, Dalmaciji, po istarskim i dalmatinskim otocima. Oni osnovaše više samostana, tako samostan sv. Franje u gradu Krku između god. 1290. i 1297., samostan sv. Ivana, sada sv. Mihovila u Zadru god. 1439., samostan sv. Pavla prvoga pustinjaka na otočiću Galevcu g. 1448., samostan sv. Mihovila arhandela na Zaglavi na Dugom otoku god. 1451., samostan sv. Marije od milosti na otoku Prviću u selu Luci kod Šibenika god. 1463., samostan sv. Marije na Biaru pred Osorom god. 1465., samostan sv. Nikole na Porozini na otoku Cresu god. 1465., samostan sv. Grgura u Koprju god., 1467., samostan sv. Marije neoskvrnuto začete na Glavotoku god. 1468., samostan sv. Jerolima u Marfinšćici na otoku Cresu god. 1479., samostan sv. Franje u Rabu god. 1479., samostan sv. Marije Mandaljene na Dubašnici god. 1500., samostan sv. Sjepana na školjiću Sustipancu kod Šibenika god. 1511. i samostan sv. Marije na Božjem polju kraj Vižinade u Istri god. 1536.

Od 15. vijeka bila je sprema za svećeničko zvanje i kod naših popova glagolaša prilično uređena. Početne nauke učio bi dječak kod kuće. Prvi su mu učitelji bili popovi glagolaši. Oni su dječake u svom selu ili mjestu naučili čitati pisati, računati i glavno iz nauka vjere. Kada bi dječak naučio valjano početne nauke i ako je bio darovit, preporučio bi ga njegov plovani biskupu, da mu dozvoli primati sv. redove, t. j. da mu dozvoli pripravljati se za svećeničko zvanje. Redova je bilo sedam, i to: 1. red vratara ili ostijara, 2. red čtaca, 3. red zaklinjavca ili ekšorčista, 4. red akolita, 5. red apustolskoga 6. red evanjelskoga i 7. red mašnika. Prva četiri reda su se zvala „m a l i r e d i“, a tri posljednja „v e l i“ ili „v e l i k i r e d i“.

Prvi se je red mogao primiti sa navršenom 14. godinom, apostolski red, t. j. prvi veliki red mogao se primiti sa navršenom 21. godinom, evanjelski sa navršenom 22. godinom, a mašnički red mogao se primiti sa navršenom 24. godinom. Dok je mladić primao redove, t. j. od navršene 14. do 24. godine zvao se je ž a k a n ili ređe d i j a k. Dakle bio žaknom punih deset godina. Prije nego je postao žaknom, učio je najmanje dvije godine čitati, pisati, računati i početke ili temelje

kršćanskoga nauka, te se zvao ove dvije godine školanom. Tako se spominje u matici krštenih iz Bribira od 17. prosinca 1616. Matij školan. Ime ž a k a n ostalo je ovakovu žaknu i poslije godine 24., ako nije iz budi koga razloga postao popom, već se posvetio kakvom drugomu zvanju, n. pr. notarskomu ili od 16. vijeka dalje da je otvorio sam kakovu školu, t. j. da je postao školnikom, koga su plaćali roditelji, koji su k njemu slali djecu u školu, (obično 20 krajcara od djeteta na mjesec), ili da je postao općinskim pisarom, koji je narodu sastavljao razne isprave poput javnih notara, samo što nije vodio točnih knjiga ili protokola poput javnih notara i t. d. Od 16. vijeka dalje nalazimo i učenih žakana, koji su u narodu živjeli i djelovali. —

Prema tomu bio je redovno svaki mladić, koji je htio postati popom dvije godine školan i deset godina žakan, t. j. zajedno dvanaest godina. Stoga je sve do danas ostalo u narodu uvjerenje, da svaki pop mora svršiti dvanaest škola. Redove je primao od biskupa. Biskupije bile su onda znatno manje osobito u Istri i Dalmaciji, pa nije bilo mladiću teško doći do biskupa.

Kada daje biskup mladiću prvi red, daje mu u ruke ključe crkvenih vrata, kojima ima otvarati i zatvarati crkvena vrata, govoreći mu: „Vi, ki se redite, činite kako prave sluge božje, da budete moći pravi račun bogu dati i vratiti ot onih, ki se zatvaraju i otvaraju timi ključići!“ — Kao vratar imade žakan primati u crkvu dostojne i tjerati iz crkve nedostojne.

Kada daje biskup žaknu drugi red, daje mu u ruke misal, govoreći: „Vazmite i primite te knjige i budite govoritelji riči božjih. Ljubveno v bozi i verno napunite službu vašu! I tako čineći oćete biti dilnici s onimi, ki su ot počela počeli navišćat rič božiju!“ Zadaća žakna u drugom redu (čtaca) bila je, da je imao u crkvi čitati lekcije i profecije.

Kada daje biskup žaknu treći red, daje mu u ruke knjige, govoreći: „Vazmite i da bude znamenana voda od toga govorenja; da vi to morete popraviti, vazmite i imijte oblast zvrh katikumeni i skrčenih i nemoćnih!“ Zadaća žakna u trećem redu (zaklinjavca ili ekšorčista) bijaše zaklinjati i izgoniti đavle iz čovjeka, da uzmogne primiti tijelo božje, košto i obavljati druga zaklinjanja.

Kada daje biskup žaknu četvrti red, daje mu u ruke svijecnjak ili duplir, govoreći: „Imaš oblast napravljat sviće na

božju v crikvi!“ Nadalje ima mu dati ampulice od vina i vode reći mu: „Vazmi to, da budeš držan pripravljati i poslužiti ik posvećenju telese i krvi gospodina našega Isuhrista!“ Zadaća žakna u četvrtom redu (akolita) bijaše, da je nosio svjetionike i da je podavao vino i vodu kod službe božje, stoga se je zvao hrvatski „svičonosac“. Svijeću imao je nositi, kada se je čitalo evanđelje i prikazivalo posvetilište. Tim se je imalo prikazivati ono veselje i ona svjetlost, o kojoj govori sv. Ivan: „Bi svitlost istoka, ka posvećuje svakoga človika!“

Redovi od 1.—4. primahu se redovno izmedju 14. i 21. godine života, a morali su biti žakni prije krizmani.

Kada daje biskup žaknu peti red, ima mu dati prazan s patenom bukal, bacil i ubrus, da time služi u crkvi svećenicima i biskupima, govoreći: „Znajte službu, ku ste prijali i komu služite. Ako ste prvo bili leni, sada imate biti brzi na službu božju. Ako li ste dosada vele spali, otsele najprvo imate bditi, ako li ste dosada bili nečisti, da jure imate biti čisti. Tolikoj stavite oštij na oltar, koliko bude zadovolj puku, da ne ostane i da ne izgine. Ubrusi perite v jednom sudu, a kompurale v drugom, ne na vkup. Va onom, v kom se peru kompurali, nima se ništar ino prati i onu vodu ot onih kumporali položite v krstilnicu i pripravite se na službu i na zapovid božju, da bude bogu prijatno vaše čisto služenje!“ Zadaća žakna u petom redu (apustolskoga) bijaše, da je imao služiti kod žrtvenika evandeoskomu.

Kada daje biskup žaknu šesti red, daje mu u ruke misal, govoreći: „Vazmite i čitate evanđelije za živih i za mrtvih va ime gospodnje!“ Nadalje ima metnuti biskup ruke vrhu glave njegove, govoreći: „Prosim te, gospodine bože, da mu ti pošlješ duh sveti!“ i konačno mu dati štolu i reći: „Vazmite tu štolu i druge stvari i dalmatiku i ča k tomu pristoji, kako je narejeno!“ Zadaća žakna u šestom redu (evanđelskoga) bijaše, da je imao čitati evanđelje u crkvi i ljudima ga propovijedati (razjasniti) i da je imao služiti redovniku kod žrtvenika.

Kada je žakan primio šest redova, navršio 24. godinu života i vladao se prema propisima, za što je morao imati još potvrdu od svoga plovana, mogao je još primiti i sedmi red tako zvani red mašnika i postati popom. Sam čin obavljao se ovako: Biskup podao je žaknu kalež i patenu, u kaležu moralo je biti vina, a u pateni oštije i reći mu: „Vazmi sasud, da budeš mogal služiti mise v ime gospodnje!“ Nadalje ima biskup

i svi prisutni popovi, koji su svi obučeni u svečanom pontifikalu, položiti ruke povrh glave žaknove, mažući mu biskup ruke uljem i svetom krizmom i reći: „Mi svi molimo gospodina boga ljubvenim zakonom, jure imaš oblast blagosloviti i posvetiti!“ Konačno metne mu biskup štolu na grlo i obuče ga u planitu i reče: „Vazmi brime i jaram gospodinj i vazmi svitu od čistoće!“ Tim obredom bio je žakan zaređen u popa ili svećenika.

Mladići, koji su se odlučili posvetiti svećeničkomu zvanju, naobrazivali su se za to zvanje praktički, vršeći razne crkvene čine, i teoretski, učeći osobito filozofiju i teologiju. Filozofiju su učili tri godine, a teologiju dvije godine. Koje su još predmete učili i koliko godina, nijesam za sada mogao pronaći. Naobrazivali su se mladići ili u samostanima ili kod kuće, gdje je bilo više popova. Poznato je, da je poslije krstaških ratova jako ponarasao broj svećenstva u zapadnoj Evropi, a tako je bilo i kod nas, osobito u istarskim i dalmatinskim biskupijama. Najviše je popova bilo bez sumnje u krčkoj biskupiji. Tu nalazimo u razmjerno dosta malenim mjestima, koja su jedva imala 1000 ili 1500 stanovnika, da je istodobno u takvim mjestima djelovalo po 50 svećenika. Ovi su davali i mladim žaknima teoretsku naobrazbu, koji su bili, čim su primili prvi red, pod neprestanim strogim nadzorom mjesnoga plovana, a pod vrhovnim nadzorom svoga biskupa, te morali točno praktički vršiti sve crkvene čine, koji su spadali na red, koji su obavljali. Svakako sistematičnija bila je naobrazba u samostanima (Franjevačkim) nego li kod kuće od svjetovnih popova.

U samostanima se je redovita školska obuka podjeljivala u jednim od Male gospode (8 IX.) do Petrove, a u drugim od Svih svetih (1. XI.) do Velike gospode (15. VIII.) Obuka se je podjeljivala prije i poslije podne svaki dan osim nedjelje, blagdana i četvrtka. Dva puta u tjednu imali su djaci mjesto obuke konferenciju, na kojoj su imali raspravljati pred svojim profesorima (lektorima) i rektorom o građi, koja se je među tim predavala. U 17. i 18. vijeku morali su se profesori filozofije i teologije najviše držati u svojim predavanjima knjiga Ivana Duns Scota. Svoja predavanja diktovali su profesori svojim učenicima. Čini se, da je ogromno glagolsko djelo, koje se čuva u arhivu Jugosl. akademije pod signatutom I, d. 40. bila priručna knjiga profesora franjevacu u 17. vijeku, iz koje su diktovali svojim đacima predavanja. Dakako da imade u tom djelu i takove građe, koja nije spadala u strogu školsku obuku, kao na

primjer propovijedi, ali je bila svakako u svezi sa naobrazbom žakana, Nu imademo i glagolskih rukopisa iz 18. vijeka, koji jasno pokazuju, da su đачke bilježnice, u koje su bilježili predavanja svojih profesora. Takav je na pr. akademjski rukopis I. a. 34. U ovom se rukopisu nalazi na listu 226 b. ova bilješka: „1715. činih spisat ove knjige ja žakan Barić Mandić u Veju (= u Krku) na 11. juleja, kada bihomo vsi žakni od otoka na skuli i tumači nam je pop Jivan Tomasić, to je kalonik od Veje pod biskupom Petrom Pavlom Karolom!“ Sve ove đачke bilježnice nijesu jednako velike, u nekima ima više građe, u drugima manje. Vrlo je lijep primjer đачke bilježnice akademjski rukopis III. a. 18., ali na žalost imade mjestimice isčupanih listova. Napisan je bio već u 17. vijeku. Manje đачke bilježnice jesu na primjer akademjski rukopis IV. a. 122., u kojem nalazimo krasne građe za naše kanonsko osobito ženidbeno pravo, ili rukopis, koji se čuva u kr. sveučilišnoj biblioteci pod signaturom S. M. 32, F. 21., što ga je prepisao god. 1833. žakan Miko Dorčić za žakna Baru Suzića i t. d. Zapt je bio u samostanima strog. Iz samostana smjeli su se žakni udaljiti samo dva puta u tjednu u izvan školsko vrijeme sa dozvolom svojih profesora i sa znanjem gvardijana, komu su imali biti u svem podložni. U samostanu moglo se je naobraziti samo toliko svjetovnih žakana, koliko je bilo mjesta. Prvenstvo imadahu uvijek franjevački žakni.

U samostanima, u kojima su se spremali mladići za svećeničko zvanje, bila je redovno i samostanska biblioteka, koju je rukovodio jedan Franjevac, koga je gvardijan odredio. Ovaj je dobio od gvardijana prijepis inventara svih knjiga i ključ od biblioteke. Briga je njegova bila, da čuva knjige osobito od prašine i moljaca i da ih daje čitati onima, koji bi došli u biblioteku, košto i nastojati o. tom, da se knjige umnožaju. Knjige su se smjele čitati samo u biblioteci.

Prije konačnoga zaredenja u popove morali su se žakni podvrći ispitima. Ispita bila su dva, jedan prije zaredenja teoretsko praktični i drugi na dan zaredenja više formalan i strogo praktičan. Ispitači bili su za Franjevce u samostanima dotični profesori, a za svjetovne svećenike oni, koje je biskup za svoju biskupiju odredio, obično ih je bilo po šest. Takovi ispiti obavljali su se u sijelu biskupije, te im je obično i sam biskup predsjedao ili barem prisustvovao.

Tako je bilo, dok nijesu bila u 18. vijeku osnovana dva sjemeništa za svjetovne popove glagolaše. Sve do prve polovice 17. vijeka ženili su se svjetovni žakni glagolaši redovno prije zaređenja. Tek u drugoj polovici 17. vijeka bio je proveden posvema celibat i među popovima glagolašima. Nijesu ga istodobno provele sve hrvatske biskupije, neke prije, neke kasnije. Tako se čini, da je bio proveden celibat u krčkoj biskupiji prvih godina 17. vijeka, dočim je bio proveden u senjskoj istom oko sredine 17. vijeka. U povodu ove svoje tvrdnje, da su se popovi glagolaši ženili sve do prve polovice 17. vijeka, navodim neke dokaze.

Već sam god. 1910. štampao u Vjesniku kr. zem. arhiva u Zagrebu oporuku novljanskoga župnika (plovana) Mikule Kargačina od god. 1615., kojom ostavlja svoju imovinu svojim sinovima Jurju i Ivanu. U Stašičevoj notarskoj knjizi, što ju je štampala Staro-slavenska akademija krčka pod br. 18. nalaze se ove riječi: Kravu 1, ku je ubil pokojni plovana baščanski, da pitaju za nju njega (= plovanova) sina“ od 21. IX. 1638. Najviše potvrde za ovu svoju tvrdnju nalazim u Bribirskim maticama kršćenih, vjenčanih i mrtvih, koje se nalaze u jednoj knjizi u akademijском rukopisu pod signaturom l. c. 54. Evo ih nekoliko: a) Leta kako zgora (1603.) uze za svoga tovariša (= druga, ženu) Grgur, sin popa Ivana Botrića, hćer Martina Brozovića, imenom Katarinu; b) Item (1603.) uze sebi za tovariša sin popa Matije Milonića imenom Ivan a to hćer Mikule Plovanića imenom Katarinu; c) Leta kako zgora (1604) kersti pop Ivan Špal popu Antonu (Županiću) hćer imenom Katarinu. Kumi bihu Ivan Tomić svoju ženu i Juraj Botrićev sin svoju ženu; d) Leta kako zgora (1605.) kersti pop Ivan Botrić sina Matiju Špalu, popovu sinu, imenom Jurju. Kumi bihu pop Anton Županić a žena Martina Sudenića, Ivan Antonić svoju ženu; e) Leta kako zgora (1606.) krsti pop Ivan Špal Vicku Grbčiću hćer imenom Jelenu. Kumi bihu Juraj Botrić i hći popa Ivana Špala Marica; f) Item (1607.) uze sebi (za tovariša) Juraj Li-gatić hćer popa Matije Milonića imenom Ursu. Kumi bihu Anton Pernić svoju ženu imenom Maricu, Mikula Sušić svoju ženu Maricu; g) Item (1607.) uze sebi za tovariša Ivan, sin popa Špala, hćer Ivana Žumčića imenom Jelenu. Kumi bihu Mikula Rušić (i) Anton Parac; h) Leta kako zgora (1608.) kersti pop Anton Županić hćer imenom Jelenu, a to sinu popa Špala imenom Matiju. Kumi bihu žena Ivana Šimca imenom Marica, kum

sin Ivana Radovanića imenom Ivan i žena Martina Sudenića imenom Dorka ; i) Leta kako zgora (1608.) krsti pop Matij Sudenić hćer popa Botrića sinu Jurju imenom Maricu. Kumi bihu Juraj Jurčić s Maricu Grgura Skočilića nevestu i hći Valjkovića Lucija ; j) Leta kako zgora (1610.) krsti pop Matij Sudenić sina Ivana Ivanu Ivanušiću. Kumi bihu Ivan Tomić svoju nevestu imenom Katarinu ; drugo Matij Tomičević s ženu Ivana, popa Matija (Milonića) sina, imenom Katarinu ; k) Leta kako zgora (1610.) kersti pop Matij Sudenić hćer imenom Ursu, a to popu Martinu Ugriniću, ku je imel po bludu sa hćeru Grgura Korpesa Maricu, u četrtom budući rod. Kumi bihu žakan Stipan Dorić, a kume žena Mikule Dražića Diva i Marica, hći Čorina. (Pouzđano znadem samo za popa Martina Ugrina ili Ugrinića, da nije bio u Bribiru oženjen, i to s razloga, jer je zavolio svoju rodakinju Maricu, kćer Grgura Korpesa (u 4. koljenu), pa je nije mogao ženiti. Živio je s njom u konkubinatu, a zvala se je njegovom gazdaricom ili kuharicom) ; l.) Item (1611.) kersti pop Ivan Botrić hćer popu Martinu Županiću imenom Katarinu. Kumi bihu Matij Pečarić svoju ženu Maricu i žena Jurja Juretića Jelena ; m.) (1612) uze sebi za tovariša Mikula Sušić Maricu, hćer popa Ivana Špala ; n.) Item (1613.) kersti pop Matij Sudenić sina Matiju Kraljiću imenom Petra. Kumi bihu žakan Mikula Žumčić, kuma bi žena Ivana, popa Matija Milonića sina, imenom Katarina ; o.) Leta 1614. uze sebi za tovariša Stipan Brozović hćer popa Ivana Botrića. Kumi Martin Juretić i Ivan Pancić ; p.) Item (1618.) uze sebi za svoga tovariša Ivan Radovanić hćer popa Antuna Županića Maricu ; r.) Item (1620.) kersti pop Martin Ugrin hćer popu Antonu Županiću imenom Ursu. Kumi bihu Ivan Radovanić svoju ženu Ursu i žena Matija Krajačića imenom Lucija ; s.) Item (1621.) kersti pop Martin Ugrin sina Jurju Pipiniću imenom Martinom. Kumi bihu pop Anton Županić svoju hćeru imenom Katarinu, drugo Martin Juretić svoju ženu Maricu ; t.) Leta kako zgora (1621.) kersti pop Martin Ugrin hćer popu Martinu Županiću imenom Jelenu. Kumi bihu Ivan Mikuličić svoju ženu Jelenu ; u.) 1622. uze sebi za tovariša Juraj Dacijar hćer popa Antona Županića imenom Katarinu ; v.) 1632. kersti pop Martin Županić sina popu Jurju Jurčiću imenom Jurja. Kumi bihu Mikula Kraljić i žena Stipana Sušića ; z.) 1638. kersti pop Gergur Županić hćer popu Ivanu Plovaniću imenom Jelenu. Kumi bihu Barić Županić svoju ženu Jelenu i t. d., i t. d.

Kada se je Žakan oženio i kada je bio zaređen, služio je tako zvanu mladu ili prvu misu redovno u mjestu svoga rođenja, t. j. kod kuće. Ta se je zgoda obavila uvijek vrlo svečanim načinom. Kod same službe držao je jedan od starijih svećenika prigodnu propovijed, a poslije službe božje sastali su se takovom zgodom u javnoj zgradi ili plovaniji (župnom dvoru) ili vrlo rijetko u kući mladomisnika mjesni svećenici, a katkada i iz susjedstva i rodaci i prijatelji mladomisnika na svečani ručak. Tom zgodom došao bi službeno među ovo društvo i javni notar, koji bi pobilježio darove, što su ih obećali roditelji i prijatelji mladomisniku. „I tu bi učinjen obet (= obećani dar), a to za boga i za njega (mladomisnika) hranu“. Darovi su bili raznovrsni ili u zemljištu ili u živini ili u vinu ili u žitu ili u pokućtvu ili u odijelu ili u tjelesnom radu. Majka je obično dala sinu mladomisniku „postilju furnitu“ (opremljeni krevet).

Budući da je bilo istodobno u jednom te istom mjestu redovno više popova glagolaša, bio je uvijek među njima jedan plovani (župnik), jedan viceplovani, dočim su stariji svećenici sačinjavali kaptol ili kapitul, ako i nijesu imali uvijek naslov kanonika. Prihodi za toliko svećenstvo dolazili su od raznih crkvi, kapela i žrtvenika. Takvi prihodi zvali su se „beneficia“. Nu ipak nijesu imali svi svećenici stalna beneficia, već su mnogi živjeli od dnevnih zaslužbi, koje su sastojale u sv. misama, krštenjima, vjenčanjima i pokopima. Pojedini svećenici upravljali su kapelama i takovi su se zvali „kapelani“, a drugi manjim župama, koje nijesu imale naslova plovanije, već kuratije, i takvi su se zvali „kurati“.

Redovno su vršili popovi glagolaši, osobito svjetovni, svoje svećeniničko zvanje u mjestu svoga narodenja. U privatnom svom životu živjeli su vrlo skromno i umjereno ni u čem se ne razlikujući u životu od ostaloga naroda. Imali su svoje kuće, vinograde, polja, oranice, šume, lazove i t. d., jedan više, drugi manje, te su svoja zemljišta sami obrađivali poput ostaloga naroda. Oni su se ženili iz naroda, njihove žene bile su vrlo skromne, nigdje se nijesu javno isticale, svoje su sinove i kćeri ženili i udavali za obične pučane i pučanke.

Glavnom su svojom zadaćom smatrali, da narod uzgajaju što čudorednije, osobito mnogo su posvećivali truda i brige, da uzgoje u hrvatskom narodu valjani i čudoredni porodični život, pa su stoga od svih grijeha najviše progonili blud. Veliku su brigu posvećivali i sv. ispovijedima, koje su upravo rigoroz-

no provodili. Ali svaki pop glagolaš nije bio odmah ispovijednik. Za taj se posao tražila posebna kvalifikacija i specijalna dozvola od biskupa za svjetovne svećenike, a za redovne ili samostanske svećenike od biskupa u sporazumu sa provincijalom dotičnoga reda. Svaki pop, koji je htio postati ispovijednikom, morao se je jošte podvrći posebnomu ispitu iz discipline o svetoj ispovijedi. Što se je od prilike pitalo na takovom ispitu pokazuje nam bilježnica, koja se čuva u arhivu Jugosl. akademije pod signaturom III. a. 18. od lista 45.—65. Cijelu je ovu bilježnicu napisao neki franjevački žakan prema predavanju svoga profesora. Međutim obični ispovijednik nije mogao odriješiti pokornika od svakoga grijeha, od težih grijeha mogao je odriješiti pokornika biskup, a od najtežih rimski papa. Obično se navode 19 ili 20 slučajeva, u kojima biskup odriješuje pokornika, a 9 ili 10 slučajeva, u kojima papa. Do biskupa je morao ići pokornik sam, da ga odriješ, samo u slučaju bolesti pokornikove ishodio je to odrješenje župnik pismenim putem od biskupa, dočim ga je ishodio od pape uvijek pismenim putem i to preko svoga biskupa. Svi oni, koji su morali tražiti odrješenje od biskupa ili pape, bili su u prokletstvu, dok nijesu takovo odrješenje dobili. Ljudi su se imali ispovijedati redovno kod svojih župnika (koji su se kod popova glagolaša zvali „plovani“, u Istri katkada „farmani“ ili „fajmeštri“, u Dalmaciji „parohijani“, a u zagrebačkoj biskupiji „plebanuši“.) U ispovijedima upoznali su se župnici sa čudorednim stanjem svoje župe, pa su ga prema opaženim grijesima mogli blagohotno ispravljati. Kod drugoga svećenika mogli su se ljudi ispovijedati samo dopuštenjem svoga župnika. Stoga su i donosili takova dopuštenja ljudi, koji su putovali u strani svijet, ne samo od svoga župnika već i od biskupa, kojima su i prijavljivali svoj odlazak u strani svijet. Nad župama ili plovanijama jednoga kotara ili plovanijama jednoga kotara ili distrikta imao je nadzor arhipravad (= arcidakon), nad ovima biskup, nad više biskupija arcibiskup, a nad svima arcibiskupijama rimski papa.

Ja ne poznam iz historije većih rodoljuba, koji bi bili više za hrvatski narod učinili nego baš popovi glagolaši. Dok su junaci hrvatski na bojnim poljanama branili hrvatski narod od Turaka i drugih neprijatelja, odgajali su popovi glagolaši hrvatski narod najsavjesnije. Oni su učinili svojim odgojem hrvatski narod pitomim i krotkim, premda ga je divljačtvo, koje mu je prijetilo od neprijatelja nekoliko vijekova, sililo, da i on podivlja i da se uz neprijateljsko divljačtvo poživinči.

Da uzmognu probuditi u narodu jaka vjerska čuvstva, pratili su popovi glagolaši razvoj crkvene latinske i talijanske literature, te prevodili ili prerađivali znamenitija latinska i talijanska crkvena djela na hrvatski jezik, da se ovakovim prijevodima ili preradbama posluže i ona njihova braća svećenici, koji nijesu bili vješti latinskomu ili talijanskomu jeziku. Oboružani teološkim znanjem, koliko se u ono vrijeme tražilo, pratili su popovi glagolaši hrvatski narod od kolijevke do groba. Oni su se približili duši narodnoj i narodu samomu kao nijedna druga vrsta hrvatske inteligencije. Nikli su u narodu i živjeli su u narodu sa narodom podjednako. Dijelili su s njime svē dobro i zlo. Sav svoj pjesnički i poučni književni rad pisali su samo za narod i radi naroda. Stoga je i narod ne samo razumio njihov književni rad već ga i poznavao, dok je ostao cijeli ostali književni rad hrvatskih pjesnika sve do Andrije Kačića Miošića hrvatskomu narodu posve tuđ. Popovi glagolaši, gdje god ih je bilo, dotjerali su pučku prosvjetu tako daleko, da je već u 15. i 16. vijeku bilo dosta pismenih ljudi u hrvatskom narodu, možda ne mnogo manje nego li danas.

Po primjeru Talijana počeli su i naši popovi glagolaši osnivati razne bratovštine. Svrha je bratovštinama bila u prvom redu bogoljubna, da se ojačaju religiozna čuvstva u narodu. Ali pored ove glavne svrhe prosvjećivali su popovi glagolaši narod prigodom duhovnih vježbi, što su ih imala obavljati braća raznih bratovština, čitajući im razne svoje duševne proizvode, a tko nije mogao sam producirati duševnih radnja, prepisivao je tuđe i čitao ih narodu. Stoga su se i ovakove bratovštine zvale i školama, a vjerojatno je, da su u bratovštinama podjeljivali i prvu školsku obuku.

Ali nijesu popovi glagolaši uvijek radili samo na prosjeti hrvatskoga naroda, već su oni bili i prvi liječnici hrvatskoga naroda. Oni su pomno bilježili u svoje knjige, osobito u tako zvane kvadrirne lijekove, za koje su znali, da su ljudima koristili. Tako su nastale u nas razne ljekaruše, koje su kasniji naraštaji prepisivali i latinicom i koje su se sačvale u takovu obliku sve do danas. Dakako da su i naši popovi glagolaši, vjerovali i u razne čarolije, da mogu pomoći bolesnicima. Popovi glagolaši obavljali su nadalje pored svoje glavne službe još i neke sporedne. Oni su bili u starije vrijeme malo ne jedini u hrvatskom narodu javni notari ili bilježnici, a kasnije kanciliri. Tom svojom službom došli su u još uže veze s na-

rođom, jer su mu obavljali sav privatno-pravni posao i djelovali na narod pomirljivo u njihovim privatno-pravnim razmiricama.

Popovi glagolaši pratili su i savremene događaje, u koliko su se ticali hrvatskoga naroda, pa su sastavljali kratke kronike, i tako obavještivali hrvatski narod i o raznim svjetskim događajima.

Za sav rad nijesu popovi glagolaši tražili nikakovo priznanje ni nikakove slave na ovom svijetu. Oni su sav svoj rad smatrali svetom svojom dužnosti i iščekivali su za ovaj svoj rad jedino priznanje onkraj groba pred prijestoljem božjim. Stoga i nijesu svojih duševnih proizvoda u starije vrijeme potpisivali i samo stoga mi ne doznajemo za imena naših najstarijih glagolskih književnika iz 14. i 15. vijeka.

Broj starih popova glagolaša stao je padati u 18. vijeku, dok ih u prvoj polovici 19. vijeka sasna nestade u hrvatskom narodu. Popove glagolaše istiskivao je iz hrv. naroda novi način obuke, koji se je provađao u novim osnovanim gimnazijama, kakve su počeli prvi osnivati kod nas po uzoru njemačkih i talijanskih Isusovci (u Zagrebu i Rijeci), a za njima Paulinci, Piariste i Franjevci. U tim novim gimnazijama bio je latinski jezik glavni predmet, a na stariji način obuke nije se nikakı obzir uzimao.

Crkvene knjige, kojima su se služili popovi glagolaši u svom crkvenom poslu, bile su isprva sve napisane, dapače još dugo iza kako su bile naštampane prve glagolske crkvene knjige, služili su se mnogi popovi glagolaši rukopisnim crkvenim knjigama. Mnogi žakni su takove crkvene knjige prepisali prije no su zaređeni bili, a mnogi su ih oporučno baštinili od starijih svećenika.

III. O jeziku, pismu i pravopisu.

Hrvatski glagolski spomenici napisani su dvojakim jezikom. Strogo crkvene knjige kao misali, brevijari, psaltiri, katkada lekcionari i rituali napisani su starim slovenskim jezikom, dotjeranim prema hrvatskomu izgovoru, dočim su ostali proizvodi hrvatske glagolske knjige napisani sa dosta rijetkim izuzecima narodnim hrvatskim jezikom.

Hrvati, primivši crkvene knjige od učenika braće Ćirila i Metoda, zamijenili su u tim knjigama glasove, kojih nije poznavao tadanji njihov jezik, tako su napose zamijenili starosloven-